

IZAZOVI I PERSPEKTIVE ROMSKOG JEZIKA KROZ IZBORNI PREDMET: ROMSKI JEZIK SA ELEMENTIMA NACIONALNE KULTURE

Rezime: Romski jezik je ušao u nastavu školske 1997/98. godine u Vojvodini (Dimić, 1997) u dve osnove škole – „Mileta Protić”, Tovariševo i „Žarko Zrenjanin”u Obrovcu. Tada je nastavu pohađalo ukupno 75 učenika. Danas se romski jezik uči kroz izborni predmet u Srbiji sa oko 2000 učenika od prvog do osmog razreda. I danas se kako učitelji romskog jezika tako i učenici pa i njihovi roditelji, suočavaju sa različitim izazovima od neadekvatne literature, neadekvatnog kadra, neredovnosti pohađanja nastave, nemotivisanosti učenika, pa do krize identiteta. U ovom radu ćemo postaviti pitanje koliko su učitelji obučeni da prepoznaju darovitost i pored navedenih izazova i stvore podsticajne uslove za dalji razvoj darovitosti kod učenika. U Nacionalnom savetu romske nacionalne manjine ne postoji baza podataka o talentovanim mladim Romima ili fond za stipendiranje istih, što dalje navodi na činjenicu da se institucionalno u romskoj zajednici ne bave podsticanjem darovite dece i mladih. Svi navedeni faktori nisu podsticajni za darovite učenike romske nacionalnosti u Srbiji, te ćemo se u radu baviti i mogućim perspektivama za većom podrškom kako učiteljima romskog jezika, tako i učenicima i njihovim roditeljima.

Cljučne reči: romski jezik, izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture*, daroviti učenici, učitelji romskog jezika.

Počeci uvođenja nastave romskog jezika u osnovne škole u Srbiji

Fakultativna nastava romskog jezika u osnovnim školama počela je u nekim osnovnim školama na Kosovu 1985. godine, na arlijskom dijalektu. Bez ikakvog plana, programa i udžbenika, učitelji su bili prinuđeni da improvizuju nastavu (Briza, 1998:10). Romolog Trifun Dimić je ispred Matice romske pokrenuo inicijativu za uvođenje romskog jezika kao fakultativnog predmeta (*Jezik sa elementima kulture Roma*)u osnovne škole na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine, te je školske 1996/97. godine pokrenuta nastava romskog jezika sa elementima nacionalne kulture sa dva časa sedmično u dve opštine u četiri osnovne škole. Ministarstvo prosvete Republike Srbije je nastavni plan koji je podnela Matica romska za svih osam razreda osnovne škole (Konstatinović, 2001:43).

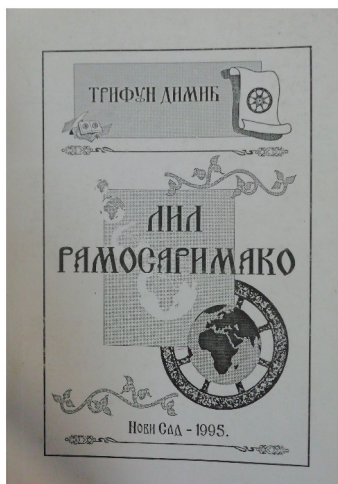
Prvi udžbenik za pokretanje nastave na romskom jeziku objavljen je 1995. godine (v. Sliku 1), a 1997. godine počela je nastava u opštini Bačka Palanka u mestima Tovariševo – OŠ „Mileta Protić” i Obrovac – OŠ „Žarko Zrenjanin” sa 70 učenika od prvog do osmog razreda (Dimić, 2001:24).

Za potrebe nastave Trifun Dimić je izdao 2000. godine i lektiru (v. Sliku 2) pod nazivom *Tradiciako rromano lilaripe ande Vojvodina – Tradicijska romska književnost u Vojvodini*, u kojoj su predstavljene narodne romske pesme iz Vojvodine i kraće priče uz predgovor o značaju uvođenja nastave romskog jezika. Poslednji bukvar, čiji je autor Trifuna Dimić, a koji se koristi i danas u Vojvodini, jeste bukvar *Lil grafemengo* (v. Sliku 3), izdat od Zavoda za udžbenike 2000. godine, takođe pisan ćirilicom. Za potrebe nastave štampano je još nekoliko lektira uglavnom već štampanih pesama i priča u zbirkama i časopisu

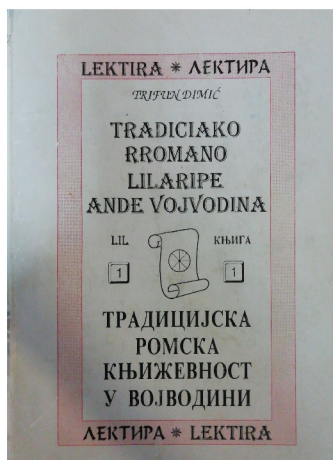
¹ maleksandrovi@yahoo.com

Romologija, čiji je urednik bio Trifun Dimić.

Početakom 90-ih godina XX veka, uvođenjem romskog jezika u osnovne škole stvarala se pozitivna klima za standardizaciju romskog jezika u Srbiji, nažalost, prerana smrt romologa Trifuna Dimića (2000), napravila je vremenski jaz i usporila proces uvođenja nastave romskog jezika u osnovnim školama van Vojvodine, kao i na visoke škole i fakultete u Srbiji.

Slika 1. T. Dimić, *Bukvar romskog jezika*, Novi Sad, 1995.

Slika 2. T. Dimić, *Lektira*, Novi Sad, 2000.

Slika 3. T. Dimić, *Bukvar romskog jezika*, Novi Sad, 2000.

Romski jezik danas u osnovnim školama u Srbiji

Dugogodišnja pauza na polju romskog jezika u osnovnim školama prekinuta je 2016. godine kada je organizovana obuka za učitelje romskog jezika od strane Centra za edukaciju Roma i etničkih zajednica i Filološkog fakulteta u Beogradu². Prateći obrazovnu reformu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Nacionalni savet romske nacionalne manjine izradio je nove nastavne planove i program nastave učenja za *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* od 1. do 8. razreda osnovne škole. Programi³ su usvojeni od strane Nacionalnog saveta, a zatim su izrađena četiri udžbenika za prva četiri razreda (v. npr. Slike 4 i 5) koja se nalaze u *Katalogu udžbenika na jezicima nacionalnih manjina za predškolsko, osnovnoškolsko i srednje obrazovanje i vaspitanje – školska godina 2020/2021*⁴. Štampani su sledeće udžbenici:

- *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture, čitanka za četvrti razred osnovne škole na romskom jeziku;*
- *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture, čitanka za treći razred osnovne škole na romskom jeziku;*
- *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture – Bukvar za 2. razred osnovne škole za nastavu na romskom jeziku;*
- *Slikovnica za 1. razred osnovne škole – romski jezik sa elementima nacionalne kulture Roma.*

Danas se izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* realizuje u 68 škola širom Srbije sa 2467 učenika i učenica od 1. do 8. razreda (v. Tabelu 1).

Slika 4. R. Đurić, Lj. Koko, *Grafemari*, Beograd, 2018.

Slika 5. R. Đurić, Lj. Koko, *Drabarutni*, Beograd, 2018.

² V. elektronski izvor: <http://europa.rs/urucena-uverenja-o-polozenom-ispitu-poznavanja-romskog-jezika/> (9. 12. 2020).

³ Novi nastavni planovi i programi oslanjaju se na standardni romski jezik, koji je usvojen 2013. godine od strane Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine. *Odluka o standardizaciji romskog jezika u Srbiji* usvojena je 25. 9. 2013. godine. Na osnovu navedene Odluke romski jezik je i zvanično prihvatio standardnu formu romskog jezika, koju je predložio Rajko Đurić u knjizi *Standardizacija romskog jezika*, Sarajevo, 2012. godine. Između ostalog, u Odluci se navodi da je zvanično romsko pismo latinično.

⁴ V. <http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/> (2. 1. 2021).

Tabela 1. Broj učenika i učenica koji izučavaju Romski jezik sa elementima nacionalne kulture⁵

Školska godina	Broj učenika/učenica	Broj škola
2016/17.	2.264	72
2017/18.	2.252	72
2018/19.	2.860	74
2019/20.	2.553	68
2020/21.	2.467	68

Učitelji romskog jezika u Srbiji

Obuke za učitelje romskog jezika je realizovala Matica romska od 1997. do 2000. godine u Vojvodini, da bi se nakon smrti romologa Trifuna Dimića sporadično održavale obuke učitelja uz finansijsku podršku Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne zajednice, Fonda za otvoreno društvo u saradnji sa Asocijacijom romskih nastavnika (Jovanović, 2007: 112). Uslov za dobijanje sertifikata je bio srednja stručna sprema i elementarno poznavanje romskog jezika. Na obukama su se budući učitelji upoznavali sa nastavnim planom i programom, gramatikom romskog jezika, vođenjem dnevnika, ali ne i sa prepoznavanjem i radom sa darovitim učenicima.

Od 2016. godine kada su počele obuke učitelja romskog jezika ispred Filološkog fakulteta i Centra za edukaciju Roma i etničkih zajednica, kriterijum za obuku učitelja bili su, pored poznavanja romskog jezika, i visoka ili viša stručna sprema, što je omogućilo studentima na Visokoj školi strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov” u Vršcu da pored diplome o stečenom visokoškolskom obrazovanju dobiju Uverenje da mogu biti učitelji romskog jezika. Akcenat je stavljen na visoko obrazovanje budućih učitelja romskog jezika, što kao rezultat ima poboljšan kvalitet nastave.

S obzirom na to da se nisu štampali udžbenici, sem ako izuzmemo nedavno objavljene udžbenike od 1. do 4. razreda, možemo zaključiti da su učitelji prethodnih godina održavali nastavu bez adekvatne literature, a negde čak i bez adekvatne stručne spreme (četvrti stepen stručne spreme)⁶.

Istraživanje

Ako uzmemo u obzir sve navedene činjenice o kompetencijama učitelja romskog jezika za izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture*, možemo postaviti sledeće pitanje: *Koliko su učitelji obučeni da prepoznaju darovitost i pored navedenih izazova i stvore podsticajne uslove za dalji razvoj darovitosti kod učenika?* Obuke su uglavnom fokusirane na koncept nastave ili gramatike romskog jezika, ali ne i na prepoznavanje darovitosti kod dece.

U okviru intervjua sa učiteljima romskog jezika iz OŠ „Vuk Karadžić” u Deronjama, OŠ „Mileta Protić” u Tovariševu i OŠ „Đura Jakšić” u Kikindi⁷ na pitanja: *kako prepoznaju darovito dete na času romskog jezika, kako ga dalje usmeravaju, da li im je potrebna podrška u radu sa darovitom decom, ako jeste od koga je neophodna podrška*—odgovori subili sledeći:

⁵ Tabela je preuzeta od MPNTR.

⁶ *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, broj 11/12; 15/13; 10/16; 11/16; 2/17; 11/17.

⁷ Učitelji romskog jezika koji su učestvovali u intervjuu su: Maja Jovanović iz OŠ „Vuk Karadžić”, Deronje, Aleksandar Stojkov – OŠ „Đura Jakšić” Kikinda i Šeća Kolompar – OŠ „Mileta Protić”, Tovariševo. Svi učitelji imaju radno iskustvo u nastavi od 10 do 24 godine.

1. *Kako prepoznajete darovito dete?*

Učiteljica Maja darovitost prepoznaje u sledećim situacijama: „Dete je aktivno na času, daje odgovore punom rečenicom i odgovori su zrelije težine u odnosu na ostale ili većinu vršnjaka; na zahtevnom i naprednijom nivou pitanja odnosno zadatka daje sugestije, predloge i ideje. Željan je istraživanja, radoznao i traži dodatne zadatke i zainteresovan je za nove izazove. Povezuje događaje, situacije, činjenice, pamti. Sakuplja nezapisano na terenu”.

Učitelj Aleksandar zaključuje da, iako ima darovite romske dece, „*takvo dete uglavnom ide na takmičenja iz drugih predmeta i slabije dolazi na časove romskog jezika jer se stidi da bude Rom*” (grafičko isticanje M. A.)– ukazuje na problem identiteta i potrebu dece da „ne budu Romi ako su dobri đaci”.

O problemu moralnosti i darovitosti pisao je Rajko Đurić koji navodi da su: „Romi, možda, najupečatljiviji primer da darovitost može ponekad opstati, razvijati se i doneti plodove čak pod vrlo nepovoljnim uslovima i okolnostima i uprkos svim silama” (Đurić, 2011: 2), a pozivajući se na Getea smatra da, bez obzira na prepreke koje talentovano romsko dete ima, bilo one iskazane u vidu problema sa identitetom ili iz okruženja i porodice, ono će se izboriti i pokazati svoj talenat.

Učiteljica Šeća darovitost shvata kao povezanost sa učenicima: „Privrženisu i neizmerno srećni kada zajedno prevaziđemo problem odnosno ispunimo očekivanja, završimo zadatke. Njihov pogled, kada im nešto predajem, mimika, gestikulacija govore koliko su shvatili ono što im predajem, časovi su uglavnom interaktivni i vođeni njihovim interesovanjima za datu temu”.

2. *Kako darovito dete dalje usmeravate u obrazovni sistem?*

Učiteljica Maja na sledeći način usmerava darovito dete: „Uključujem ga u različite aktivnosti, pratim, beležim. Zavisu u kojim oblastima se pokaže ili ih uočim na nastavnim jedinicama (recitacija, gluma, igra, slikanje, crtanje, izrada ručnih radova, istraživački deo, pisanje pesama ili sastava). Dodatni ili dopunski rad (razvijanje veština i kompetencija): konsultacije sa školskim kolektivom – predlaganje i uključivanje u sekcije koje postoje na nivou razreda ili škole; vežbanje kod kuće kao domaći zadatak; radioničarski rad na času romskog jezika prilikom izrade ručnih radova (ukrašavanje, smisao za estetiku, oblikovanje, bolja motorika); recitacija i gluma za takmičenja i obeležavanje značajnih datuma (dikcija, ritmičnost, osećajnost, pravilan izgovor, čitanje, akcentovanje, ton); crtanje (oživljavanje, ponuditi mu mogućnost da izabere šta želi da crta, pejzaži ili portreti ili motivi, na koji način to želi, učestvovanje na konkursima); potražnja novih zadataka. Podrška, pohvala i vežbe samopouzdanja su od velike važnosti kako deteta, tako i samog roditelja. Najviše radim sa decom iz romskog naselja i neki su iz više oblasti talentovani”.

Učitelj Aleksandar smatra da je neophodna podrška roditelja: „Tražim od roditelja podršku da detetu dozvoli dodatni rad na sebi. Najveći problem je kada dete završi osnovnu školu i treba da upiše srednju školu ili fakultet, a nema podršku roditelja jer roditelj ne prepoznaje darovitost i talenat svog deteta. Kao učitelj uvek mogu podržati ali je neophodna podrška kako roditelja tako i romske zajednice. Imao sam primer da deca sa romskog jezika žele da pređu na mađarski jer tamo dobijaju školski pribor. To je samo jedan primer gde se može videti koliko je deci važna podrška zajednice”.

3. *Da li vam je potrebna podrška u radu sa darovitim decom, ako jeste od koga je neophodna podrška?*

Učiteljica Maja smatra da je: „Neophodna dodatna obuka ili trening za unapređivanje kapaciteta i veština nastavnika za rad sa darovitim decom, kao i nastavni materijal, priručnici, primeri dobre prakse, materijal za rad, didaktička sredstva, kao i finansijska sredstva za kupovinu materijala”.

Po mišljenju učitelja Aleksandra, veoma je bitna institucionalna podrška: „Podrška je potrebna pre svega Romskog nacionalnog saveta da izradi strategiju kako podržati darovito dete i kako osnažiti učitelje preko obuka da prepoznaju darovito dete i kako još bolje razviti njegove kompetencije. Podrška je naravno potrebna i od roditelja da devojičice nesputavaju u daljem obrazovanju, već da ih podstiču da neguju svoje talente. To naravno zavisi i od finansijskih sredstva”.

Po mišljenju učiteljice Šeće romska deca su darovita za sve: „Naša deca su inteligentna ali, nažalost, većina nema podršku porodice da svoj talenat i pamet usmere na pravi način, udobrom pravcu. Što se tiče moje podrške trudim se da svako dete izvučem iz kandži siromaštva i neznanja, pokazujući im što više drugih mogućnosti, usmeravajući ih na dalje obrazovanje i ne samo da ih usmeravam, već ih i pratim. Upravo zbog načina njihovog odrastanja i života treba im podrška svih relevantnih činioaca”.

Možemo zaključiti da učitelji koji duži niz godina rade u nastavi, iako imaju srednju stručnu spremu (sem učitelja iz Kikinde koji je po struci vaspitač), umeju da prepoznaju talenat kod dece i na pravilan način usmeravaju dečji talenat. Učiteljima je potrebna podrška u vidu obuka, kao i dugoročna systemska rešenja koja će se baviti podrškom kako darovite dece tako i jačanju kompetencija učitelja. Takođe, možemo zaključiti da se učitelji, kao na primer Aleksandar, uglavnom bave problemom osipanja, a da im darovito dete ostane bez podrške kako roditelja, tako i institucija. Isto tako, možemo zaključiti da učiteljica Šeća aktivnosti sa decom i njihovu sveukupnu zainteresovanost shvata talentom, ne ističe određene aktivnosti kao pokazatelje darovitosti. Upravo ovaj primer pokazuje da se učitelji uglavnom fokusiraju na to da deca razumeju predviđeno gradivo, a ne da se podstiču da iskazuju svoje talente na šta su ukazali Grandić i Letić (2009: 232–243) u svom istraživanju, uočavajući da se više pažnje posvećuje učenju i razvoju neuspešnih učenika nego darovitih.

Perspektiva romskog jezika u osnovnim školama i darovita deca

Faktori koju utiču na neprepoznavanje darovite dece koja pohađaju izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* su pre svega kadar sa neodgovarajućom stručnom spremom za rad sa decom, nedostatak stručne literature na romskom jeziku o značaju darovitosti kod dece i radu sa darovitim decom, nedovoljna podrška državnih institucija – pre svega Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine koja treba, sem finansijske podrške, da izradi i plan kako i na koji način afirmisati i podržati darovitu romsku decu. U Nacionalnom savetu romske nacionalne manjine ne postoji baza podataka o talentovanim mladim Romima ili fond za stipendiranje istih, što dalje navodi na činjenicu da se institucionalno u romskoj zajednici ne bave podsticanjem darovite dece i mladih.

Moguća perspektiva u budućnosti za obraćanje pažnje na darovite mlade Rome jeste da Nacionalni savet romske nacionalne manjine u okviru Odbora za obrazovanje napravi strategiju za podršku roditeljima čija su deca darovita, kao i učiteljima koji rade sa darovitim decom.

Kao moguću perspektivu za aktivniji rad sa darovitim decom, možemo sagledati

kroz činjenicu da se iz godine u godinu povećava broj romskih vaspitača na Visokoj školi strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov” u Vršcu, koji su osposobljeni za rad sa decom na romskom jeziku, a koji su tokom školovanja naučeni da prepoznaju darovitost dece.

Literatura:

- Briza, J. (1998). Geografska distribucija, broj i jezik. U: *Alav e Rromego – Reč Roma, časopis za umetnost, kulturu i društvena pitanja Roma*, 23. Novi Sad: Društvo Vojvodine za jezik i književnost Roma.
- Dimić, T. (1997). Preduslovi za standardizaciju romskog jezika u Jugoslaviji. U: *Romologija 4 – časopis za umetnost, kulturu i društvena pitanja Roma*. Novi Sad.
- Dimić, T. (2000). *Lil grafemnego*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Đurić, R. (2011). Darovitost i moralnost u društveno-istorijskom kontekstu. U(Gojkov, G., Stojanović, A., ur.): *Zbornik 17 – Okrugli sto „Darovitost i moralnost”* (str. 291–304). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov”, Arad (Rumunija): Univerzitet „Aurel Vlašku”; Bitolj (Makedonija): Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski” – Pedagoški fakultet; Ptuj (Slovenija): REVIVIS – Institut za razvijanje nadarenosti.
- Đurić, R., Koko, Lj. (2018). *Grafemari*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Grandić, R., Letić, M. (2009). Stanje, problemi i potrebe u području brige o darovitim učenicima i našem obrazovnom sistemu. U(Gojkov, G., ur.): *Zbornik 15 – Daroviti i društvena elita* (str.232 –243). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”.
- Jovanović, R. R. (2007). Romane učitelja inčarde pesko bučarimasko bešipe ande Sombora. U: *Romologija* lil 7. Deronje: Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma i Asocijacija romskih nastavnika Vojvodine.
- Konstatinović, S. (2001). Začeci ili krah obrazovnog sistema Roma u Vojvodini. U: *Romologija 5, Stručni časopis za nauku, kulturu i društvena pitanja Roma*. Matica romska u Jugoslaviji. Novi Sad.

Elektronski izvori:

- <http://europa.rs/urucena-uverenja-o-polozenom-ispitu-poznavanja-romskog-jezika/> (9. 12. 2020).
- <http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/> (2. 1. 2021).

Marija Aleksandrovic, PhD

Preschool Teacher Training College "Mihailo Palov", Vrsac

CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF THE ROMA LANGUAGE THROUGH THE ELECTIVE SUBJECT: THE ROMA LANGUAGE WITH THE ELEMENTS OF NATIONAL CULTURE

Summary: The Roma language found its place in the classroom in Vojvodina in the school year 1997/98 (Dimic, 1997) in two elementary schools Mileta Protic in Tovarisevo and Zarko Zrenjanin in, Obrovac. At that time these classes were attended by a total of 75 pupils. Today the Roma language is learned through the elective subject in Serbia with about 2000 pupils from the first to the eighth grade of elementary school. Even today, the teachers and pupils of this subject and even their parents are faced with various challenges from inadequate material, inadequate teaching staff, irregular class attendance, low learner motivation and even identity crisis. In this paper we will pose the question: to what extent are primary school teachers trained to recognize giftedness amongst these challenges

and create encouraging conditions for further development of giftedness. In the National Council of the Roma National Identity there does not exist a database of talented young Roma people or a fund for giving scholarships to such young people, which further indicates that the Roma community does not institutionally deal with the encouragement of gifted children and youth. All of the above mentioned factors are not encouraging for the Roma gifted children in Serbia, and therefore, this paper will deal with the possible perspectives for a greater support to Roma language teachers, Roma pupils and their parents.

Key words: Roma language, elective subject Roma language with elements of national culture, gifted learners, Roma language teachers.